

פרשת בהעלותך "והאיש משה עניו מאד"

במדבר יב:א - ד

וַתִּדְבֹר מִרְיָם וְאֶהֱרֹן בְּמִשְׁחָה עַל־אֲדֹת הָאִשָּׁה הַקְּשִׁית אֲשֶׁר לָקַח פִּי־אִשָּׁה כְּשִׁית לָקַח: וַיֹּאמְרוּ
הֲרָק אֲדֹת־בְּמִשְׁחָה דָּבָר וְקִנְיָן הֲלֹא גַם־בָּנוּ דָּבָר וַיִּשְׁמַע יְקֹנֵק: וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִיו מְאֹד מִכָּל
הָאָדָם אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה:

רש"י

ותדבר מרים ואהרן - היא פתחה בדבור תחילה, לפיכך הקדימה הכתוב תחלה, ומניין היתה יודעת מרים שפרש משה מן האשה, רבי נתן אומר, מרים היתה בצד צפורה בשעה שנאמר למשה אלדד ומידד מתנבאים במחנה, כיון ששמעה צפורה, אמרה אוי לנשותיהן של אלו אם הם נזקקים לנבואה שיהיו פורשין מנשותיהן כדרך שפרש בעלי ממני, ומשם ידעה מרים והגידה לאהרן. ומה מרים שלא נתכוונה לגנותו, כך נענשה, קל וחומר למספר בגנותו של חבירו:

אם יהיה נביאכם - אם יהיו לכם נביאים: ה' במראה אליו אתודע - שכינת שמי אין נגלית עליוק באספקלריא המאירה אלא בחלום וחזיון:
פה אל פה - אמרתי לו לפרוש מן האשה. והיכן אמרתי לו, בסיני (דברים ה, כז) לך אמור להם שובו לכם לאהליכם, ואתה פה עמוד עמדי:

שפת אמת

אכן הענין הוא דכל הנביאים היו צריכין להשתנות בעת הנבואה ע"י התפשטות הגשמיות ונעשין כברי' חדשה כדאיתא כשהי' הנבואה שורה עליהם פניהם מאירים כלפידים כו'. א"כ אין הנבואה דבוקה בעצם בהם. אבל במשה רבינו ע"ה אדרבא כשהוצרך לדבר עמהם הושם לפניו מסוה והוצרך להשתנות בהתלבשות. וכשהנבואה דיברה בו הי' בעצם תבניתו כמ"ש פה אל פה אדבר. וזה נקרא נאמן. ולכן הם לא הוצרכו לפרוש מנשותיהם כמו מרע"ה כדאיתא משה משה אין בו פסוק שמושה שלמטה הוא משה שלמעלה איש אלקים. אבל שאר נביאים רק בשעת הנבואה הי' להם דביקות בשורשם שלמעלה:

אור החיים

והאיש משה ענו. הודיע הכתוב זו כאן, לפי מה שכתבנו שדברו בפניו נתן הכתוב טעם שהוצרך ה' לעשות כל האמור בענין, מטעם כי האיש משה עניו מאוד ולצד ענוותו נמנע מהשיב להם התשובה המתחייבת לבא בענין כדי שידעו ההפרש שבין נבואת משה לשאר נביאים, ודקדק לומר מכל האדם אשר על פני האדמה, להחליט מניעת התשובה ממנו בענין כי אדם שבדעתו הוא למטה ח"ו מכל אשר על פני האדמה איך ישוער ח"ו שיאמר תשובה שיצא ממנה שהוא גדול מכל הנביאים, ולזה בא מאמר מה' והשיבם:

אלשיך

הנה מדריך המוסר ודרך ארץ, כי אשר יחשדוהו על דבר מה ואין בו. או יוכיחוהו על דבר, ויש לו טענה והתנצלות. לדבר ולומר דברי התנצלותו וטוב טעמו, להעמידם על האמת לבלתי יחטאו. ולא שישמע וישתוק, פן יאמרו כי אין לו מענה, ואתם תלין משוגתם. או יחשדוהו לבלתי מחשיבם ואת תוכחתם. לכן טוב טוב היה למשה לאמר התנצלותו, ולא לשתוק עד האלהים יענה. על כן טרם ספר מענה אלהים, הקדימה תורה ואמרה והאיש משה ענו מאד וכו'. לומר, תדע למה שתק עד בא דבר ה', הלא הוא למה כי האיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה. ואם כן איפה היה בלתי אפשר לו להשיב דבר. כי הלא התשובה היא, לומר שהוא גדול מכל האדם. שנבואתו עולה מעלה מעלה על כל הנביאים. ואיכפה יוכל לומר דרך התנצלות שהוא גדול מכל האדם, והוא ענו מכל אדם.

שיג ושיח – הרב זקס

לא נתעכב הפעם על תוכן תלונתם. עוצמתה של התקרית אינה כמה שנאמר בה, אלא בזכותם של האומרים. הפעם אין זה "העם" או "העדה", ודאי לא הערב רב. אלה הם אחיו ואחותו של משה; האחיות שהשגיחה עליו מרחוק בניקנותו, כאשר צף על היאור בתיבת עצי גומא; האח שהיה מלווהו הנאמן בכמה מפגישותיו המסוכנות ביותר. דבר אחר הוא לספוג ביקורת מההמון, או מיריבים. אולם דבר אחר לגמרי הוא כאשר המתגרים בך הם יקיריך, עצמך ובשרך. זהו מצב המערער את הווייתך. מהי תגובתו של משה? אין תגובה. הכתובים מבליטים זאת, ולא בכדי. לפעמים אדם אינו מגיב למה שאומרים עליו פשוט מפני שאינו יודע שאמרו. לפעמים הוא אינו מגיב כי לא אכפת לו. התורה רוצה שנדע שלא זה ולא זה הוא המקרה שלנו. שתיקתו של משה, מדגישה התורה, באה ממקום עמוק באישיותו: "וְהָאִישׁ מִלְּשׁוֹה עֲנִיו מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (יב, ג). משה אינו מגיב, וה' הוא שמגיב בשמו. הפסוק על ענוותנותו של משה מוזר הן בתוכנו הן במיקומו בסיפור. משה עניו? הנואם שפיו רושף אש ולהבה, האיש שלא ירא להתייצב לפני פרעה, שהוציא עם שלם מעבדות, שלא היסס להתווכח עם הקב"ה בכבודו ובעצמו, ששבר את לוחות העדות כשראה את עגל הזהב – האיש הזה עניו מכל האדם?

ומה מקומו של פסוק זה בסיפור מרים ואהרן? פסוק ב מספר שהקב"ה שמע מה שדיברו על משה. פסוק ד מספר כיצד הקב"ה הגיב. פסוק ג שובר את הרצף הזה ונראה כקוטע את שטף הדברים. משום כך ראו חלק מתרגומי התורה לנכון לשים אותו בסוגריים.

אפשר להוסיף ולשאול: איך ייתכן שמשה מקבל בשלוות נפש את מה שנראה כבגידה מצד הקרובים לו ביותר, אם אך זה עתה הגיב בסערת נפש ובשאלת נפשו למות לדרישת העם לאכול בשר, אף שעם דרישות דומות כבר ידע להתמודד היטב בעבר?

השאלות עונות זו על זו. תואנותיו של העם הופנו כלפי הקב"ה (או הגורל, או הנסיבות) – ולא כלפי משה. לכן הוא הוטרד מהן. לעומת זאת, מרים ואהרן גלגלו את טענתם לפתחו של משה עצמו. זה היה עניין אישי. ועל כן הוא נשאר שלו. משה לא דאג לעצמו. אילו היה מוטרד ממה שאומרים עליו, לא היה מחזיק מעמד אפילו יום אחד כמנהיגו של העם הפלגני והתזותי הזה. מעצמו לא היה אכפת לו; וממה כן? – מהמשימה, מהקב"ה, מהחופש ומהאחריות. על כן היה עניו.

רבים חושבים שענווה פירושה הערכה עצמית נמוכה. אך זו אינה ענווה אמיתית. הענווה היא הנחת העצמי בצד. עניו הוא מי שלעולם אינו חושב על עצמו, מפני שיש לו דברים חשובים יותר לחשוב עליהם. שמעתי פעם מישהו אומר על איש דת אחד: "הוא לקח את אלוהים ברצינות כזו, שלא היה לו שום צורך לקחת ברצינות את עצמו". זוהי הענווה האמורה בתורה.

משהו דאג לאחרים. רק פעם אחת התפלל למען עצמו: כאשר שמע שלא ייכנס לארץ שלאורך ארבעים שנה הוביל אליה את בני עמו. ואפילו אז, הוא לא חשב על עצמו אלא על הארץ. ובעצם, לא על הארץ חשב, אלא על רצונו לראות את הבטחת ה' מתגשמת.

ענווה איננה ביזוי עצמי. היא איננה שום דבר עצמי. היא היכולת לעמוד בדומיית רוממות לנוכח האחרות - ה"אתה" האלוהי, אחרותו של הזולת, הדרד הבריאה, יפי העולם, כוחם של רעיונות גדולים, קריאתם של אידיאלים נעלים. הענווה היא שתיקת העצמי לנוכח מה שגדול ממנו.

איך שערכים משתנים! הענווה היא המידה הטובה היתומה של תקופתנו. צ'רלס דיקנס הצליף בה בטפרו דיוויד קופרפילד, כאשר שם בפיו החלקלק של הנוכל אוריה היפ את הפזמון החוזר "אני הבנאדם הכי עניו בעולם". אך תעודת הפטירה של הענווה הונפקה מאה שנים לאחר דיקנס, כאשר תרבות ההמונים הפכה את היחיד לאנונימי, וחיי הכרך המודרני פוררו את השכונות ואת הקהילות.

קהילה היא מקום של חברים. חברה אורבנית היא נוף של זרים. אולם בבני האדם המשיך לפעם הצורך בהכרה. וכך החלו לצמוח, עד כדי יצירת תרבות חדשה ממש, שלל דרכים להשמיע את "האמירה שלנו" בפני אנשים שאיננו מכירים אך אנו מקווים שאיכשהו יבחינו בנו. האמונות שלנו חדלו להיות עניין פרטי שבינינו לבין עצמנו ובינינו לבין אלוהינו, ונעשו לסיסמאות ססגוניות המודפסות על חולצות הטריקו שלנו. התפתח רפרטואר שלם של דרכים להכריז על ייחודיותנו, מלוחיות זיהוי מעוצבות אישית לרכב, דרך לבוש בוטה וצעקני, ועד בגדי מעצבים שתווית היצור תפורה עליהם דווקא מבחוץ. את התמורה הקיצונית שעברה התרבות אפשר להמחיש במעבר ההדרגתי של גיבוריה מ"דגול" ל"נערץ", מ"נערץ" ל"מפורסם", ומ"מפורסם" ל"סלבריטאי". כלומר מפורסם שכל פרסומו הוא בהיותו מפורסם. אמונת עתנו היא "אם יש לך את זה, דאג שכולם ידעו". לענווה לא נשאר מקום.

וזה עצוב. כי ענווה, ענווה אמיתית, היא מן המאירות שבמידות. אין פירושה הפחתה בערך עצמך; פירושה הכרה בערכם של אחרים. היא מעידה על פתיחות לגדלותם של החיים ועל נכונות להיות מופתע ומרוקם מן הטוב באשר ימצא.

בצעירותי, מוצף בשאלות אמוניות, נסעתי לארצות הברית, שכן שמעתי שיש בה רבנים דגולים. פגשתי רבים מהם, אך בכל מקום שמעתי את שמעו של הרבי מלובביץ', האדמו"ר הנערץ שברח בימי מלחמת העולם השנייה מאירופה הבווערת לארצות הברית, והצליח להפוך את חב"ד משארית פליטה מדולדלת לתנועה עולמית. כולם אמרו שהוא מן המנהיגים הכריזמטיים של יהדות זמננו. הזלטתי לעשות כל מאמץ לפגוש אותו.

הצלחתי, והפתעתי הייתה רבה. הרב שלפניי לא היה אדם כריזמטי בשום מובן מקובל. שקט, מכוונס, נחבא אל הכלים, אדם שאלמלא יראת הכבוד שהחסידים טביבו הפגינו כלפיו ספק אם הבריות היו מבחינים בו. אלא שהפגישה הזו שינתה את חיי. הוא היה דמות עטורת תהילת עולם, ואני הייתי סטודנט אלמוני שמקום מושבו חמשת אלפי קילומטרים משם - אבל הוא גרם לי להרגיש לידו האדם החשוב בעולם. הוא שאל אותי על עצמי. הוא שם אוזניו כאפרכטת. הוא דרבן אותי להיעשות למנהיג, דבר שעד אז מעולם לא העליתי על דעתי. עד מהרה התברר לי שהוא מאמין בי יותר מכפי שאני מאמין בעצמי. כשיצאתי מהחדר דומה היה עליי שנוכחותי שלי היא שמילאה את החדר, והרבי נעדר ממנו. כזו היא ההקשבה, כאשר מחשיבים אותה למעשה דתי. אז ידעתי כי הגדולה נמדדת על פי מה שאנו מרכינים ראשנו למולו. לא היה פאר באורחותיו של הרבי, וגם לא צניעות כוזבת. הוא היה שלו, מכובד, מלכותי; איש של ענווה מרוכמת האוסף אותך בזרועותיו ומלמד אותך לשאת את עיניך למעלה.

קשה להיות מנהיג. את זאת יודע כל מי שהתנסה בכך. טעויות הנסלחות לאחרים אינן נסלחות למנהיג. חז"י הביקורת ישולחו גם במנהיג שהצדק איתו; ליתר

עם המלאך ומקבל ממנו לבסוף את השם ישראל, "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" (בראשית לב, כח). אין תמה שארבעה מנהיגים מקראיים - משה, אליהו, יונה וירמיהו - שואלים נפשם למות ולא להמשיך. אין תמה גם שהמנהיגים המודרניים שהעמידו אתגר מופלג בפני בני זמנם - אברהם לינקולן, מהאטמה גנדי, ג'ון קנדי, מרטין לותר קינג, אנואר סאדאת ויצחק רבין - נרצחו.

איך מנהיגים שורדים? חלקם בעזרת ערמוניות ופיקחות; אחרים באמצעות דיכוי אכזרי של מתנגדיהם; ועוד אחרים - על ידי אמונה נחרצת בעצמם. לא אלה, לא אלה ולא אלה הם ענקי רוח. אף לא אחד מהם ראוי לשמש לנו מופת. מנהיגים אמתיים שורדים משום שהם מאמינים בעניין, לא בעצמם. הותקפות אישיות אינן מערערות אותם באופן אישי. הם מבינים שהמסר שלהם קשה, שהם מבקשים מזולתם להשתנות ושינוי תמיד כואב.

אחדים מן המנהיגים במקרא הרגישו שאינם ראויים למשימה. הקשיבו לשלושה מהגדולים שבהם.

משה: "מי אנכי כי אלך אל פְּרַעֲה, וכי אוציא את בני ישראל ממצרים?" (שמות ג, יב); "בי אֲדַבֵּר, לא איש דְּבָרִים אֲנֹכִי, גם מתמול גם משלשם גם מאז דְּבַרְךָ אֶל עַבְדְּךָ, כי כבד פֶּה וּכְבֹד לְשׁוֹן אֲנֹכִי" (שמות ד, י).

ישעיהו: "אוי לי כי נדמית! כי איש טמא שפתיים אנכי, ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב, כי את המלך ה' צבאות ראו עיני" (ישעיהו ו, ה).

ירמיהו: "אָהָה אֲדַבֵּר ה', הִנֵּה לֹא יָדַעְתִּי דְבַר כִּי נָעַר אֲנֹכִי" (ירמיהו א, ו).
האנשים הרהוטים ביותר בהיסטוריה היו המשוכנעים ביותר שאינם מסוגלים לדבר. למשה, ליסעיהו ולירמיהו לא חסרו לא ביטחון עצמי, לא הכרה בערך עצמם, ולא תחושת ייעוד אישי. אך אין זה העניין. הנקודה היא שהם ידעו יותר מאחרים כמה מפרכת היא המשימה שלפניהם. הם ידעו כמה מייסר הוא המאמץ לפקוח את עיניהם של אנשים אל המציאות כפי שהיא, ולא כפי שהם רוצים שתהיה. הם ידעו כמה קשה לגרום לאנשים להשתנות. דווקא משום שהם חשבו על המשימה ולא על עצמם הם הכריזו על עצמם בלתי ראויים - אך דבר זה עצמו הוא שעשה אותם ראויים מכולם. מכאן "והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה".

הענווה היא אפוא יותר מסתם מידה טובה. זהו אופן של תפיסת מציאות. זוהי שפה שבה ה"אני" שלי שותק כדי שאשמע את קול ה"אתה"; שאשמע את הקריאה הבלתי נאמרת שמעבר לדיבור האנושי, את לחש הרז האלוהי המפעם בהווה, את קולה של האחריות הקורא לי לגאול את הכריות במגע האהבה. הענווה היא הפותחת אותנו אל העולם.